

ΟΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Προσπάθειες - Προβλήματα - Προοπτικές

Αθηνά Χριστοφίδου

Αρχιτέκτων

«Προς τον Συμβοθόν του Εφόρου των Αρχαιοτήτων Κον Α. Ιατρίδην. Διατάττεσθε να μεταβήτε ανυπερθέτως εις Χαϊρώνειαν διά ν' ανασκάψητε περί του εκεί σωζομένου αρχαίου Λέοντος, προς ανεύρεσιν των τυχόν επί υπο γην ευρισκομένων μερών αυτού η της βάσεώς του. Διά την ανασκαφήν ταύτην σας δίδεται ποσότης ετήσια δραχμών εκ της αρχαιολογικής πιστώσεως. Μετά την ανασκαφήν θέλετε καταμετρήσει και σχεδιάσει ακριβώς και ιδιαίτερώς έκαστον των σωζομένων τμημάτων του και θέλετε καθυποβάλει το έργον Σας εις την Γραμματεία. Των εξόδων Σας θέλετε κρατήσει λογαριασμόν ακριβή.»

Εν Αθήναις τη 15 Νοεμβρίου 1839
Ο Γραμματέας: Γ. Παράκης»

Η εντολή αυτή αφορούσε μια από τις πρώτες αποτυπώσεις της νεοσύστατης Αρχαιολογικής Υπηρεσίας¹. Τριάντα επτά χρόνια αργότερα, Βασιλικό Διάταγμα του 1876² καθορίζει μισθό 180 δρχ. για τον αρχιτέκτονα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Αρμόδιο Βλάχο, αντί της «ορισθείσης αμοιβής των 5% επί των δαπανών κατά το αρχιτεκτονικόν έθιμον». Το 1910 ιδρύεται το Αρχιτεκτονικό Γραφείο σχολικών κτηρίων και συντηρήσεως αρχαίων μνημείων και αρχαιολογικών Μουσείων³, πρώτο κύτταρο της Υπηρεσίας Αναστήλωσης (εικ. 1), η οποία με τον Οργανισμό του 1977⁴ καταλήγει στη σημερινή δομή, που περιλαμβάνει τις τρεις παρακάτω Διευθύνσεις:

1. Διεύθυνση Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων, αρμόδια για τα Προϊστορικά, Κλασικά, Ελληνιστικά και Ρωμαϊκά Μνημεία.

2. Διεύθυνση Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, αρμόδια για τα μνημεία έως το 1830 και όλα τα εκκλησιαστικά.

3. Διεύθυνση Πολιτιστικών Κτηρίων και Αναστήλωσης Νεωτέρων Μνημείων, η οποία μέσω του Τμήματος Αναστήλωσης Νεωτέρων Μνημείων φροντίζει για την αρχιτεκτονική κληρονομία του Νεώτερου Ελληνικού Κράτους.

Οι Διευθύνσεις αυτές είναι στελεχωμένες με αρχιτέκτονες, πολιτικούς μηχανικούς, τοπογράφους, μηχανολόγους, υπομηχανικούς, σχεδιαστές, εργοδηγούς,

διοικητικούς υπαλλήλους και εργατοτεχνικό προσωπικό. Αν και η σημερινή σύνθεση απέχει πολύ αριθμητικά από τους δύο αρχιτέκτονες⁵, τον ένα αρχιτεχνίτη και τους δύο αρχιεργάτες⁶, που αποτελούσαν το Αρχιτεκτονικό Τμήμα του Υπουργείου Παιδείας η δεύτερη δεκαετία του αιώνα μας, ο αριθμός τους εξακολουθεί να παραμένει ανεπαρκής, δεδομένης της συνεχιζόμενης αυξήσεως του αριθμού των κηρυγμένων μνημείων, λόγω της διευρύνσεως της έννοιας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ευρύτεροι ορισμοί της Σύμβασής για την αρχιτεκτονική κληρονομιά της Ευρώπης (Γρανάδα 1985)⁷ έχουν ήδη συμπληρωθεί με Συστάσεις της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για τους υπαίθριους αστικούς χώρους⁸, την προστασία και ανάδειξη της αγροτικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς⁹, την προστασία και διατήρηση της βιομηχανικής και τεχνικής κληρονομιάς καθώς και των έργων πολιτικού μηχανικού¹⁰. Ενώ στη Μάλτα (Ιανουάριος 1992) οι Υπουργοί οι αρμόδιοι για την πολιτισμική κληρονομία απασχολήθηκαν με τις κατηγορίες εκείνες των πολιτισμικών αγαθών, που προστατεύονται ανεπαρκώς ή δεν προστατεύονται ακόμη¹¹. Αν και με μια πρώτη ματιά οι 144 μόνιμοι αρχιτέκτονες του ΥΠΠΟ και οι 40 συμβασιούχοι (που στελεχώνουν τόσο τις Κεντρικές όσο και τις Περιφερειακές Υπηρεσίες) φαίνονται πολ-

λοί, στην πραγματικότητα είναι λίγοι σε σχέση προς τον αριθμό των μνημείων και τις τεράστιες ανάγκες τους. Η γήρανση υλικών και κατασκευών, οι κλιματολογικές συνθήκες, η ατμοσφαιρική ρύπανση, οι άλλες περιβαλλοντικές επιδράσεις, οι απειλές από τις ανθρωπίνες δραστηριότητες και κυρίως οι σεισμοί συχνά επιβάλλουν σωστικό χαρακτήρα επεμβάσεις, ενώ δεν υπάρχει πάντα η δυνατότητα μιας ολοκληρωμένης αναστηλωτικής επέμβασης.

Ο όρος «αναστήλωση» χρησιμοποιείται σ' αυτό το άρθρο όχι με την αυστηρά ετυμολογική του έννοια¹², αυτήν την οποία δίνει στον όρο ο Χάρτης της Βενετίας¹³, αλλά με την ευρύτερη, που περιλαμβάνει το σύνολο των επεμβάσεων, οι οποίες έχουν ως στόχο τη φυσική προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, τη διατήρησή της στο χρόνο και την απόδοσή της στο κοινωνικό σύνολο¹⁴, δηλαδή τη συντήρηση, στερέωση, αποκατάσταση, αναστήλωση, διδακτική παρουσίαση, ανάδειξη, ως την πιθανή χρήση. Μ' αυτή την ευρεία έννοια χρησιμοποιεί τον όρο και ο συντάκτης του Π.Δ. 941/1977 «Περί Οργανισμού του ΥΠΠΕ» για να ονομάσει τις τρεις αρμόδιες Διευθύνσεις, που αναφέρθηκαν πιο πάνω, ενώ υπάγει στις αρμοδιότητές του τη μελέτη και την εκτέλεση «οιούδηποτε τεχνικού έργου συντηρήσεως, στερεώσεως, αναστήλωσης, αποκαταστάσεως, διαμορφώσεως περιβάλλοντος χώ-

ρου και προστασίας των μνημείων».

Οι παραπάνω μελέτες¹⁵ εκπονούνται είτε από τους μηχανικούς των τριών αρμοδίων Διευθύνσεων και των Εφορειών Αρχαίων, Βυζαντινών ή Νεωτέρων Μνημείων είτε ανατίθενται σε ιδιωτικά μελετητικά γραφεία¹⁶. Οι αναθέσεις μελετών ξεκίνησαν τα τελευταία χρόνια, σε μια προσπάθεια αντιμετώπισης των ελλείψεων της Υπηρεσίας σε προσωπικό και κυρίως σε πολιτικούς μηχανικούς, υπό την επίβλεψη της αρμόδιας Διεύθυνσης και βάσει προδιαγραφών που συντάξε η Υπηρεσία¹⁷.

Τα έργα εκτελούνται είτε με αυτεπιστασία, με το εργατοτεχνικό προσωπικό της Υπηρεσίας, είτε με εργολαβίες¹⁸. Οποσδήποτε η εκτέλεση ενός έργου με αυτεπιστασία είναι προτιμότερη για τα ειδικής φύσεως αναστηλωτικά έργα, τα οποία σπάνια μπορούν να υπαχθούν σ' έναν αυστηρό χρονικό προγραμματισμό, ενώ οι προϋπολογισμοί τους συχνά είναι προσεγγιστικοί.

Εξάλλου η αρχιτεκτονική, οικοδομική και αρχαιολογική τεκμηρίωση συνεχίζεται κατά τη διάρκεια του έργου. Η καθαίρεση των σοβάδων αποκαλύπτει ενδιαφέρουσες οικοδομικές φάσεις που πρέπει να μελετηθούν, οι εργασίες για την υπομεμείωση ή η αποξήλωση του δαπέδου φέρνει στο φως υπολείμματα προγενεστέρων κτηρίων που θέτουν το δилημμα: κάλυψη ή ανάδειξη; Κατά τη διάρκεια του καθαρισμού των αρμών αποδεικνύεται ότι οι ξυλοδεσιές είναι σπάνιες ή κατεβάχοντας την ψευδοροφή διαπιστώνεται ότι τα ξύλινα δοκάρια των πατωμάτων είναι σε μεγάλο βαθμό διαβρωμένα, γεγονός που απαιτεί την αναπροσαρμογή της στερεωτικής μελέτης στα καινούργια δεδομένα. Γι' αυτό μια μελέτη επέμβασης σε μνημείο ξεκινάει πριν από το έργο, συνεξέχεται και πιθανά αναπροσαρμόζεται καθ' όλη τη διάρκεια του, και επεκτείνεται μετά το πέρας του, με την παρακολούθηση της συμπεριφοράς υλικών και τεχνικών.

Τα αναστηλωτικά έργα, λοιπόν, απαιτούν μια ευελιξία σε χρόνο και χρήμα, που δύσκολα εξασφαλίζεται όταν «τρέχουν» οι προθεσμίες της σύμβασης με τον ερ-

ΕΤΟΣ	ΝΟΜΟΣ	ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ	ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΗ ΜΟΝΑΔΑ	ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ/ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ
1844			Διορισμός αρχιτέκτονος των Αρχαιοτήτων (Λύσανδρος Καυταντζόγλου)	
1875	Β.Δ. 3.12.1875 Β.Δ. 16.3.1876	Επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως	Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο	Διορισμός αρχιτέκτονος (Αρμ. Ι. Βλάχος. Το 1876 γίνεται έμμισθος)
1894	Β.Δ. 24.3.1894		Συγκρότηση Επιτροπής για τον εξειρισμό και τη συντήρηση αρχαιολογικών τόπων και μνημείων	
1895	Β.Δ. 31.7.1895	Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως	Γεν. Εφορεία Αρχαιοτήτων και Μουσείων	Απόσπαση νομομηχανικού (Ν. Μπαλάνου) στα έργα υποστήριξης του Παρθενώος
1910	Ν. ΓΨΚΑ/1910 Ν. ΓΨΛ/1910	=	Αρχιτεκτονικό Γραφείο σχολικών κτηρίων και συντηρήσεως αρχαίων μνημείων και Αρχαιολ. Μουσείων	1 νομομηχανικός 2 υπομηχανικοί
1920	Ν. 2447/1920	=	Γραφείο Αναστηλώσεως και Συντηρήσεως Αρχαίων Μνημείων	Διευθυντής 2 σχεδιαστές ή μηχανικοί 1 μηχανικός για τα έργα της Ακρόπολης 3 εργατοτεχνίτες
1939	Α.Ν. 1947/1939	Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων	Υπηρεσία Αναστηλώσεως	Διευθυντής 1 αρχιτέκτονας
1940	Α.Ν. 2339/1940	=	Δ/ση Αναστηλώσεως Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων	Προβλέπεται θέση Γεν. Επιθεωρητή Αναστηλώσεως
1943	Ν. 216/1943 Π.Υ.Σ. 297/46	=	Υπηρεσία Αναστηλώσεως Αρχ. και Ιστορ. Μνημείων	
1960	Β.Δ. 632/1960 Β.Δ. 634/1960	=	Δ/ση Αναστηλώσεως Αρχαίων και Ιστορ. Μνημείων: α. Τμήμα Μελετών β. Τμ. Εκτέλεσης	Διευθυντής 1 αρχιτέκτων 1 μηχανικός 2 συντηρητές 1 εργοδηγός 17 εργατοτεχνίτες 1 μαρμαρογλύπτης
1977	Π. Δ. 941/1977	Πολιτισμού	α. Δ/ση Αναστηλώσεως Αρχαίων Μνημείων β. Δ/ση Αναστηλώσεως Βυζ. και Μεταβυζ. Μνημείων γ. Δ/ση Πολιτιστικών Κτηρίων και Αναστηλώσεως Νεωτ. Μνημείων	

Συνοπτικός πίνακας εξέλιξης της Υπηρεσίας Αναστήλωσης στην Ελλάδα.

γολάβο. Όμως το εργατοτεχνικό προσωπικό είναι λιγοστό, τα ημερομίσθια που προβλέπονται για τους τεχνίτες δεν λαμβάνουν υπόψη τους τις συνθήκες της αγοράς¹⁹, συχνά δε η Υπηρεσία δεν διαθέτει την απαιτούμενη υλικοτεχνική υποδομή. Τα προβλήματα αυτά οδήγησαν στη λύση των εργολαβιών με προδιαγραφές²⁰ και όρους τέτοιους που να εξασφαλίζουν την κατά το δυνατό αρτιότερη εκτέλεση του έργου. Τα τελευταία χρόνια τα παραπά-

νω προβλήματα αντιμετώπιση-καν και με τη λύση των Επιτροπών, στις οποίες έχει ανατεθεί η ευθύνη της μελέτης και της εκτέλεσης των έργων επέμβασης σ' ένα μνημείο ή σ' ένα σύνολο και οι οποίες κινούνται με πιστώσεις που διαχειρίζεται με μεγαλύτερη ευελιξία η Αρχαιολογική Εταιρεία, η Τοπική Αυτοδιοίκηση ή το Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων²¹.

Οι Επιτροπές Συντηρήσεως Μνημείων Ακρόπολεως Αθηνών²²

3. Η εκκλησία των Αγίων Αποστόλων Καλαμάτος μετά από τους τελευταίους σεισμούς.

ευκαιρία κάποιων συνεδρίων, ενώ για τις σημαντικότερες επεμβάσεις έχουν οργανωθεί επιστημονικές συναντήσεις, όπως τα συνέδρια για την Ακρόπολη²⁴, το Συμπόσιο για τον Μυστρά²⁵ ή η ημερίδα για τις στατικές μελέτες τριών μνημείων της Θεσσαλονίκης²⁶.

Εκτός από τη δημοσίευση των μελετών, τόσο ο Χάρτης της Βενετίας όσο και η Διακήρυξη του Άμστερνταμ συστούουν και τη δημιουργία ενός Αρχείου Επεμβάσεων στα μνημεία²⁷, προσοίου στους ερευνητές. Κάθε μία από τις τρεις Διευθύνσεις, βέβαια, και κάθε Εφορεία διαθέτει το δικό της αρχείο (εγγράφων, σχεδίων και φωτογραφιών). Δεν έχει, όμως, ακόμη ευδοκμήσει μια συνεργασία των Υπηρεσιών για τη δημιουργία ενός ενιαίου μηχανογραφημένου Αρχείου.

Ξαναγυρίζοντας όχι μόνο στο γράμμα, αλλά και στο πνεύμα του Χάρτη της Βενετίας, μένουμε στις λέξεις: «η αποκατάσταση είναι μια επέμβαση υψηλής εξειδίκευσης». Πάνιο αίτημα των μηχανικών είναι η οργάνωση μεταπτυχιακών σπουδών αναστήλωσης μνημείων²⁸. Είναι χαρακτηρι-

στική η μεγάλη προσέλευση υποψηφίων στα ενημερωτικά σεμινάρια, που διοργανώνουν τα τελευταία χρόνια το Τ.Ε.Ε. και οι Επιστημονικοί Σύλλογοι. Σήμερα η Υπηρεσία στελεχώνεται με μηχανικούς που μετεκπαιδεύονται στο εξωτερικό ή που έχουν αποκτήσει σχετική εμπειρία στην πράξη. Οι κατά καιρούς προσπάθειες δημιουργίας ενός μεταπτυχιακού τμήματος, δυστυχώς, μέχρι σήμερα δεν έχουν αποδώσει.

Η εξειδίκευση, όμως, δεν αναφέρεται μόνο στο επιστημονικό προσωπικό. Η Σύμβαση για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης με το 16ο άρθρο της υποχρεώνει τους συμβαλλόμενους να προωθήσουν την εκπαίδευση των διαφόρων επαγγελματικών κλάδων και τεχνιτών, που επεμβαίνουν στη συντήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Στη χώρα μας η αδυναμία ικανοποίησης των οικονομικών απαιτήσεων των παλαιών εμπειρών τεχνιτών στερεί την Υπηρεσία από τη δυνατότητα εκπαίδευσης νέων. Η Διακήρυξη του Άμστερνταμ ήδη από το 1975 έγκρισε τον κώδωνα του κινδύνου ζητώντας τη «διάσωση και

ανάπτυξη της παραδοσιακής τεχνικής που χρησιμοποιείται στις εργασίες αναστηλώσεων, η οποία κινδυνεύει να χαθεί».

Η απαιθίωση αυτή των προβλημάτων δεν θα πρέπει να δημιουργήσει απαισιόδοξη εικόνα για τις αναστηλώσεις των ελληνικών μνημείων. Οι προσπάθειες που έχουν γίνει σ' αυτό τον τομέα είναι αξιόλογες. Σημαντικά μνημεία έχουν αναστηλωθεί κατά τη διάρκεια των 160 χρόνων του νεότερου ελληνικού κράτους. Οι μελέτες, στα πλαίσια πάντα των αρχών του Χάρτη της Βενετίας, δεν υστερούν σε πληρότητα από εκείνες των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Τα έργα εκτελούνται με την αρμόζουσα προσοχή και επιμέλεια, με παραδοσιακά υλικά και τεχνικές ή με σύγχρονες μεθόδους²⁹, εφόσον είναι αποδεδειγμένη η συμβατότητά τους και τηρείται η αρχή της αναστροφισμότητας³⁰. Όμως, το πλήθος των μνημείων και η ειδική φύση των όποιων επεμβάσεων απαιτεί υλικά μέσα που δύσκολα ένα κράτος μπορεί να προσφέρει στον τομέα του πολιτισμού. Γι' αυτό τα προβλήματα είναι σε μεγάλο βαθμό κοινά μεταξύ των ευ-

4. Άμεσα μέτρα στερέωσης σε σεισμόπληκτο μνημείο της Μεσοασίας.

5. Από το εργοτάξιο της Διεύθυνσης Πολιτιστικών Κτηρίων και Αναστηλώσεως Νεωτέρων Μνημείων στο κτήριο της Παλιάς Βουλής.

αισθητοποιημένων στην προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς χωρών. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη διατύπωση της αρχής της ολοκληρωμένης διατήρησης (conservation intégrée), η οποία πρωτοεμφανίστηκε το 1975 με τη Διακήρυξη του Άμστερνταμ και ξαναδιατυπώθηκε στο 10ο άρθρο της Σύμβασης

της Γρανάδας. Το άρθρο αυτό ουσιαστά την πολύπλευρη αντιμετώπιση της προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, τόσο με την προώθηση καθαρά αναστηλωτικών προγραμμάτων όσο και μέσω της γενικότερης πολιτιστικής, περιβαλλοντικής και χωροταξικής πολιτικής, ενώ την τοποθετεί μεταξύ των ουσιαστικών

στόχων του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού. Σήμερα, η αρχή αυτή είναι το υπ' αριθμόν 1 ζήτημα στην ευρωπαϊκή πολιτική προστασίας των μνημείων.

Σημειώσεις

1. Η με αριθμό 30092/15-11-1839 διαταγή δόθηκε στον ζωγράφο Α. Ιατρίδη, επιστάτη του πρώτου αρχαιολογικού μουσείου της Αίγινας και σχεδιαστή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του Κράτους, προκειμένης της αναστηλώσεως του Λεοντα της Χαϊρνεΐας με έξοδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας, Βλ. σχετικά Γ. Φαρμακίδη, Ο ζωγράφος Αθανάσιος Ιατρίδης (1799-1866), Αθήνα, σσ. 165, 166. Για τη συμβολή των αρχιτεκτόνων στο έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και τις πρώτες αναστηλώσεις και συντηρήσεις μνημείων βλ. Α. Κόκκου, *Η μέριμνα για τις αρχαίους στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, Αθήνα 1977, σσ. 70-85.
2. Β. Δ. 16-3-1876 «Περί ανανέσεως νέων καθηκόντων εις τον αρχιτέκτονα του Αρχαιολογικού Μουσείου κ. Αρμόδιον Ι. Βλάχον», Φ.Ε.Κ. 24/28-5-1876.
3. Ν. ΓΥΚΑ/1910 «Περί οργανώσεως της κεντρικής υπηρεσίας του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως», Φ.Ε.Κ. 178/24-5-1910.
4. Π. Δ. 941/1977 «Περί Οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών», Φ.Ε.Κ. 320/τ. Α/17-10-1977.
5. Το 1915 τηματάρχης του αρχιτεκτονικού τμήματος ήταν ο Ν. Μπαλάνος και αρχιτέκτων ειδικός επί των αρχαιολογικών εργασιών ο Α. Ορλάνδος, βλ. Α. Δ., 1/1915, σ. 6, υποσημ. 1.
6. Ν. 479/1914 (Φ.Ε.Κ. 378/τ. Α/15-12-1914) «Περί τροποποιήσεων και προσθηκών εις τον νόμον ΓΥΑ/1913 περί της αρχαιολογικής υπηρεσίας του Κράτους», άρθρο 5.
7. Α. Χριστοφίδου, «Η προστασία των ιστορικών οικισμών μέσα από τη νέα Σύμβαση για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς», *Πρακτικά Επιστ. Συνάντησης για την ιστορία και τα προβλήματα συντήρησης της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου*, 27-29/11/1986, Αθήνα 1992, σσ. 11, 12, 25.
8. Recommendation no R (86) 11 of the Committee of Ministers to Member States on Urban open space.
9. Recommendation no R(89)6 of the Committee of Ministers to Member States on the protection and enhancement of the rural architectural heritage.
10. Recommendation no R(90)20 of the Committee of Ministers to Member States on the protection and conservation of the industrial, technical and civil engineering heritage in Europe.
11. Troisième Conférence Européenne des Ministres responsables du

- patrimoine culturel, Malte 16-17/1/1992, Résolution no 3, παράρ. Α.β.
12. Α. Ορλάνδος, Ι. Τραυλός, *Λεξιόν αρχαίων αρχιτεκτονικών όρου*. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαίου. Εταιρεία, αριθ. 94, Αθήνα 1986, σ. 19. Χ. Μπούρας, *Σημειώσεις του μαθημάτων «Αποκατάστασης των μνημείων Ι»*, Ε.Μ.Π., Αθήνα 1983, σ. 2.
13. Ο Χάρτης της Βενετίας στο 15ο άρθρο του, αποκλείοντας «κάθε εργασία ανακατασκευής», τονίζει ότι «μόνο η αναστήλωση μπορεί να αντιμετωπισθεί, δηλαδή η ανασύσταση μελών που σώθηκαν αλλά έχουν μετακινηθεί» από την μετάφραση της Ε. Φερνάντιν στο *Αρχιτεκτονικά θέματα*, 9/1975, σ. 108.
14. Ο Ι. Δημοκόπουλος πρότεση στην περίπτωση αυτή τη χρήση του όρου στον πληθυντικό. Βλ. *Εισήγησης δημόσιας συζήτησης* της εν. 1986 για την *Αναστήλωση των Μνημείων στην Ελλάδα*. Ελληνική Εταιρεία, Αθήνα 1986, σ. 16-18.
15. Η εκπόνηση των μελετών και η εκτέλεση των αρχαιολογικών έργων διέπονται από τις διατάξεις του Ν. 1958/91 (Φ.Ε.Κ. 122/τ.Α/5-8-1991), άρθρο 81, και του Π. Δ. 99/92, Φ.Ε.Κ. 46/τ.Α/24-3-1992.
16. Στην περίπτωση ανάθεσης μελετών σε ιδιωτικά μελετητικά γραφεία ισχύουν οι διατάξεις του Ν. 716/77 (πρώτη μπόρσα μελετητών και ανθέσεως και εκπονήσεως μελετών) και του Π. Δ. 696/74, το οποίο καθορίζει τις αμοιβές των μελετητών και τις προδιαγραφές των μελετών.
17. Α. Χριστοφίδου, «Προδιαγραφές μελετών αναστήλωσης», *Πρακτικά Δημέρου με θέμα «Επεμβάσεις σε αρχιτεκτονικά μνημεία και παραδοσιακά οικιστικά σύνολα»*, Ηράκλειο Κρήτης, 25, 26-11-1988.
18. Στις περιπτώσεις που τα αναστηλωτικά έργα ανατίθενται σε ειδικευμένες εργοληπτικές επιχειρήσεις εφαρμόζονται οι διατάξεις του Ν. 1418/84 (Φ.Ε.Κ. 23/τ.Α/29-2-1984) και των εκτελεστικών του προεδρικών διαταγμάτων.
19. Στο σημείο αυτό παλαιότερα νομοθετήματα ήταν περισσότερο ρεαλιστικά: Τόσο ο Ν. 2447/1920 όσο και ο Ν. 216/43 πρόβλεπαν για τους εργοληπτικούς ημερομίσθια αμοιβή «ουχι ανώτερον της δι' ιδιωτικά έργα καταβαλλομένης», ενώ ο Ν. 216 προχωρούσε περισσότερο, επιτρέποντας και υψηλότερο ημερομίσθιο «εάν πρόκειται περί ειδικών τεχνιτών, των οποίων η αμοιβή καθορίζεται αποφάσει του Υπουργού».
20. Ε. Δεληγιάννη, «Προδιαγραφές επεμβάσεων αναστηλωτικών επεμβάσεων σε μνημεία», *Πρακτικά Δημέρου με θέμα «Επεμβάσεις σε αρχιτεκτονικά μνημεία και παραδοσιακά οικιστικά σύνολα»*, Ηράκλειο Κρήτης, 25, 26-11-1988.
21. Ν. 2021/1992, Φ.Ε.Κ. 36/τ.Α/4-3-1992.
22. Άρθρα 95 και 96 του Π. Δ. 94/1/1977.
23. Για τις Κατακόμβες της Μήλου

- υπάρχει σε εξέλιξη ένα ερευνητικό-μελετητικό πρόγραμμα, το οποίο έχει αναληφθεί από εργαστήρια του Ε.Μ.Π., του Πανεπιστημίου και του Ι.Γ.Μ.Ε.
24. Το 1977 παρουσιάστηκε σε διεθνή συνάντηση η μελέτη για την αποκατάσταση του Ερεχθείου, ενώ το 1983 και το 1989 οργανώθηκαν στην Αθήνα Διεθνή Συμποσεία για τις μελέτες επεμβάσεων στον Παρθενώνα.
25. Τον Οκτώβριο του 1985 οργανώθηκε στο Μυστρά Διεθνής Επιστημονική Συνάντηση Εμπειρογνομητών, στην οποία παρουσιάστηκε η μελέτη αναστήλωσης των παλαιών. Το συνολικό πρόγραμμα αναστήλωσης των μνημείων του Μυστρά παρουσιάστηκε στη Διεθνή Επιστημονική Συνάντηση «Entretiens du Patrimoine, 1990» με θέμα «Faut-il restaurer les ruines?», που έλαβε χώρα στην Caen της Γαλλίας, Βλ. σχετικά Α. Χριστοφίδου, «Le site historique de Mistra: préserver l'authenticité avant tout», G. Marinou, «Le site historique de Mistra: détail des travaux en cours», *Actes des Colloques de la Direction du Patrimoine*, no 10, σ. 36-45.
26. Στις 10-7-1984 οργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη ανοικτή επιστημονική συζήτηση, στην οποία παρουσιάστηκαν οι ειδικές προκαταρκτικές στατικές μελέτες της Αγίας Σοφίας, του Αγίου Παντελεήμονα και της Αχειροποιίτου.
27. Τον Δεκέμβριο του 1985 (7 χρόνια μετά τον καταστροφικό σεισμό) σε Διεθνή Συμπόσιο, στην ίδια πόλη, συζητήθηκαν οι Αναστήλωσεις Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων. Τα Πρακτικά του Συμποσίου αυτού εκδόθηκαν το 1986.
27. Το κείμενο της Διακήρυξης του Άμστερνταμ έχει δημοσιευθεί στα *Αρχιτεκτονικά θέματα*, 10/1976, σ. 33-36. Για την ανάγκη ενημέρωσης ενός κεντρικού αρχείου επεμβάσεων στα μνημεία βλ. και Α. Χριστοφίδου, «Προδιαγραφές μελετών αναστήλωσης», *ό.π.*, σ. 93.
28. Για την εξειδίκευση του προσωπικού βλ. Χ. Μπούρας, *Πρόχειρες σημειώσεις του μαθήματος «Αποκατάσταση των Μνημείων Ι»*, Αθήνα 1982, σ. 67, και τη σχετική Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης με αριθμό R(80)16, η οποία αφορά στην εξειδίκευση αρχιτεκτόνων, πολεοδομών, πολιτικών μηχανικών και αρχιτεκτόνων τοπίου.
29. Τ. Tassios, «On selection of "modern" techniques and materials in structural restoration of monuments», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Θεσσαλονίκης για τις «Αναστήλωσεις Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων»*, 11-13/12/1985, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 357-384. Ε. Δεληγιάννη, «Πρόσφατες εμπειρίες από στερεωτικές επεμβάσεις σε λιθοδομές Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων», *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης για την Ιστορία και τα Προβλήματα της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου*, 27-29/11/1986, Αθήνα

1992, σ. 312-330.

30. Με τον όρο «αναστρεψιμότητα» εννοούμε τη διαφύλαξη της δυναμότητας επιστροφής στην κατάσταση που βρισκόταν το μνημείο, πριν από την επέμβαση. Βλ. σχετικά Χ. Μπούρας, *Σημειώσεις του μαθήματος «Αποκατάστασης των μνημείων Ι»*, Αθήνα 1983, σ. 46-47.

The Restoration of Monuments in Greece

A. Cristofidou

The Greek Archaeological Service was established in the nineteenth century, soon after the independence of the Greek State. The present managerial structure of the Service of Reconstruction consists of three branches, i.e. the Direction of Ancient, Byzantine and Postbyzantine, and Modern Monuments. It is due to the broadening of the architectural heritage concept that the serving qualified personnel has been proven inadequate to meet the increasing demands. The aged building materials and structures, the climatological effects, the damaging pollution and the usually destructive human activities have urged rescuing interventions or total reconstructions. The relevant studies and plans, which are continuously adjusted and modified while the project is carried out, are worked out by the Service engineers or are commissioned to the private sector. The proposal for each project to the Central Archaeological Council as well as the responsibility for its successful realization, depending on the date of the monument, belong to the competent Direction. Recently, the overall study and realization of reconstruction works is resigned to committees that can manage the necessary finances with more flexibility. The universities participate in these committees and also in relevant research programmes. Each Direction has to keep up its own archives, since a central computerized one does not exist. However, in spite of the difficulties that the Service faces, the reconstruction and restoration of monuments keeps on being efficient and effective. Needless to say that the rescue and consequently the revival of the traditional working techniques is of the utmost importance. The principle of the proper preservation of monuments in a suitable environment has become the top issue in the European policy for the protection of monuments.